

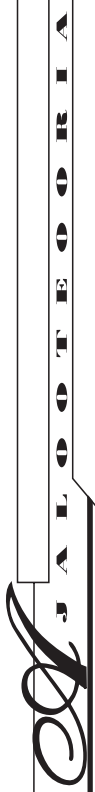
Ajalookultuur uurimisprobleemina

JÖRN RÜSEN

Ma teeksin järgnevalt ettepaneku kasutada fundamentaalse kategooriana väljendit "ajalookultuur", et määratleda ajaloolise mõtlemise kohta elus.¹ See kategooria peab võimaldama ajalooteaduse avaramat ja sügavamat enesemõistmist kui akadeemilise erialatöö piires esinev käsitlus, ja ühtlasi peab selle abil sõnastama ning põhjendama sellised kutseliste ajaloolaste asjatundmisele esitatavad nõudmised, mille vajalikkust on seni liiga vähe arvestatud. Koos sellega laseksin ma esile tõusta ka ajaloohuvi aktuaalsetel muutustel, nimelt huvi eemaldumise "ühiskonnast" ja selle pöördumise "kultuuri" poole mõtisklustes ajalooteaduse aluste, ajaloolise mõtlemise ülesannete ja funktsioonide üle sotsiaalses praktikas.

Katse ületada akadeemilise erialatöö piire ei ole uus. Aga seepärast ei ole see ka veel ülearune, pigem on nii, et seda tuleb üritada ikka ja jälle, et ajalootunnetuse mõttepotentsiaal ekspertide kitsarinnalises asjatundmises ära ei kuis. Nõnda siis puudutaksin üha ja aina end etableeriva ja taastootva eriteadlaskonna piire, millega ajalooteadus kui iseseisev eriala eraldab end ühiskondliku elu mitmesugustest ja ikka jälle vahelduvatest nõuetest, tähenduslikkuseolemustest ja kasulikkuse vaatenurkadest, et järgida segamatult tunnetusprogressi sisemisi regulatiive. Ma ei tahaks neid piire kaotada, vaid soovin muuta nad läbi-

laskvaks. "Ajalookultuur" on selle läbilaskvuse kategooria. See avardab ajaloolaste enesekohast tähelepanu kolmes suhtes. Esiteks loob see avarama vaate ajaloolise tunnetuse sõltuvusele kontekstist. Seni on arutatud seda kontekstisõltuvust peamiselt objektiivsuse ja parteilisuse probleemina. Kultuuri kategooriaga satub pilgu alla poliitilises arvamuste võitluses olevate seisukohade fenomenist palju sügavamale paigutuv ja ulatuslikum laadestus, mis hõlmab ajaloolise mõtlemise juurdumist elupraktikas ning selle pöördumist elupraktika poole. Kultuuri kategooriaga saab valgustada ajaloolise tunnetuse konstitutiivset adressaatide suhet, mis on küll olnud historikas põhimõtteliselt arutusel, aga on ometigi enamasti piirdunud ajaloolise teadmise mõne keskse sotsiaalse funktsiooni loetlemisega. Teiseks avardab ajalookultuuri kategooria ajaloodidaktika horisonti. Didaktika on ajalooteadvuse järele päriva küsimuseseadega juba vabanenud kitsast suunatusest ajalooõpetuse õpiprotsessidele, ent koos sellega ei ole ta veel piisavalt vaatluse alla võtnud eluseo- seid, milles ajalooteadvus välja kujuneb ja toimib. Ajalookultuur haarab ajaloo- teadvust üleni ja peab ühtlasi silmas enam kui tunnetust juhtiva ajaloolise orienteerumise kognitiivseid protsesse, mis on ajaloodidaktilise huvi puhul esiplaanil. Kolmandaks ja lõpuks avardab ajalookultuuri kategooria ka professionaliseerunud ajaloolaste ainepädevust.

Tänapäev on pädev eriala valdamine ammen-
dunud põhiliselt sellega, et tuntakse ajaloole
kui teadusele mõõduandvaid kognitiivseid
printsippe ja osatakse vastavalt neile printsii-
pidele ümber käia ajaloolise teadmisega, ja sin-
na juurde kuulub ka eeskujulik uuringupäde-
vus, niisiis võime, mis avaldub selles, et vä-
hemalt ühes spetsiaalses valdkonnas suude-
takse diskuteerida piki kogu seda uurimis-
suunda. See pädevus on veidralt kitsarinnali-
ne, sest ta ei sisalda tingimata vajalikuna mi-
dagi sellist nagu kultuuriline tegevuskompe-
tents. "Ajalookultuur" paneb erialase teadmi-
setoodangu mõisteliselt neisse seostesse, mil-
les see alati toimub, ta toob ilmsiks praktika
kui teooria elueliksiiri ja teooria kui praktika
elueliksiiri. Järelikult võiks ajalookultuuri ka-
tegoriast lähtuv ajalooteaduse enesemõistmi-
ne anda tulemuseks ajaloolise ainepädevuse
põhimõttelise avardumise kuni ajalooteadmi-
se praktilise kasutamise valdkonnani välja.

Niisugune erialase enesemõistmise ja eri-
alase tegevuskompetentsi jaotamine dimen-
sioonideks pole loomulikult uus asi, vaid on
ikkagi kätketud sellesse, mida ajaloolased on
teinud ja teevad, aga seda pole veel süstemaatiliselt
arendatud ega teostatud. Selleks on vaja
uurimistööd. Ajalookultuur tuleb kategooria-
na jõustada uurides. See uurimine peaks toi-
muma kolmel tasandil: teoreetilisel, empiirilisel
ja pragmaatilisel tasandil.

Ajalookultuuri teoreetiline uurimine tä-
hendab seda, et fenomeni valdkond tuleb hõl-
vata ja teistega võrreldes piiritleda. Niisugu-
ne definitsioon peab lähtuma ajaloolise mee-
nutuse omapärasest ja funktsioonist ühiskonna
elus ja arendama seda nõnda, et ta esineks ja
oleks kasutusele võetav suhteliselt homogeense
uurimisalana. See defineerimistöö võib jät-
kata senist debatti ajalooteaduse omapära ja
funktsiooni üle. Ajalookultuuri saab nüüd
mõista praktikana, nimelt kogemuse, tõlgen-
duse ja orienteerumise, kogemuste tõlgenda-
mise kaudu toimuva maailma omandamise,
kommunikatsiooni ja iseendast arusaamise
ning tegevusmotivatsiooni tegurina. Ajalookul-
tuuri on võimalik defineerida kui meenutus-
töö koguvaldkonda ühiskonna elus ehk –
komplekssemalt sõnastades – kui aja tõlgen-

duste kogumit ajaloolise meenutuse kaudu,
mis on ühiskonnale paratamatult vajalik, et
oma eluvorme ja -teostusi ajalise muutumise
aktuaalses protsessis mõttekalt korraldada,
iseennast võrreldes teistega mõista ja tegut-
seda nii, et saaks võimalikuks inimese ja maa-
ilma sihipärane teisenemine. Niisugune defi-
neerimistöö on midagi enam kui vaid mäng
filosoofilistele peadele. See nimelt integree-
rib asjaolud ja tegevused, mida seni on aruta-
tud enamasti üksteisest lahus: teadusliku uuri-
mise, kunstilise kujunduse, poliitiliste võimu-
võitluste elemendid ja faktorid, massimee-
diumliku avalikkuse, kooli- ja koolivälise kas-
vatuse, vabaaja veetmise; see läbib risti ka eri-
nevad institutsioonid, nagu ülikool, muu-
seum, muinsuskaitse, kool, haldus, massimee-
dia, ja integreerib ühiste tunnuste alla erine-
vad tegevused, nagu õpetamine, meelelahu-
tus, legitimatsioon, kriitika, hälvitamine, in-
formatsioon ja paljud muud. See laseb osuta-
da millelegi läbivale, ühisele, hõlmavale kui
sellisele ning õpetab nägema ühe täiesti kind-
la kultuurimooduse metsa selle erineva aval-
dusvormi puude tagant.

¹ Esimesi mõtteid selle kategooria kohta arenda-
sin ma artiklis: Jörn Rüsen, Für eine Didaktik
historischer Museen. – Jörn Rüsen, Wolfgang Ernst,
Heinrich Theodor Grütter (Eds.), Geschichte sehen.
Beiträge zur Ästhetik historischer Museen
(Geschichtsdidaktik. Studien, Materialien. NF. Bd.
1). Paffenhweiler, 1988, lk 9–20, eriti lk 11 jj. Vrd
ka väljaandjate poolt antud väga nappi mõiste sel-
gitust teoses: Karl Pellens, Siegfried Quandt, Hans
Süssmuth (Eds.), Geschichtskultur – Geschichts-
didaktik. Internationale Bibliographie. Paderborn,
1984, lk 7. Termin *historical culture* esineb ka
Sande Cohenil. Ta kasutab seda selleks, et analüü-
sida eriteadusliku ajaloo diskursust kindlalt post-
modernse teaduskriitilise argumentatsiooni vahen-
ditega (vrd tema raamatut: *Historical Culture. On
the Recoding of an Academic Discipline*. Berkeley,
1986). Wolfgang Hardtwig mõistab "ajalookultuu-
ri" all üksnes "kogunimetust, tähistamaks äärmis-
elt erinevaid, täienduvaid ja põimuvaid, igal ju-
hul otseselt või kaudselt üksteisega seotud vorme,
milles toimub mineviku presentatsioon olevikus"
(*Geschichtskultur und Wissenschaft*. München,
1990, lk 8 jj.). Anda selle seotuse süstemaatilist
või ajaloolist seletust ta ei katsi.

Et uurides hõlvata selle fenomenivaldkonna esinemisvormide kompleksust, on teooria tasandil vajalik analüütiline diferentseerimine. Ajalookultuuri teooria lähtel seisab küsimus tema aluste kohta. Siin oleks kõigepealt hädavajalik keele kaudu saadava eriomaselt ajaloolise mõttekonstitutsiooni grammatika ja semantika, seega siis ajaloolise jutustamise kui ajalooteadvuse konstitutiivse mentaalse operatsiooni teooria. Ajalooline jutustamine tuleb võtta teemaks praktilistes eluseostes, mis konstitueerib eriomaselt ajaloolise kogemuse, maailmatõlgenduse ja enesearusaamise. Selle kohta on juba olemas terve hulk selgitavaid uurimusi. Ma nimetan siinkohal üksnes Kurt Röttgersi tööd "Kommunikatiivne tekst ja lugude ajastruktuur".² Ajalookultuuri sotsiaalsele aspektile määrav ajaloolise jutustamise suhe praktikaga on ajaloolise elemendi retoorika teema. (Räägitakse samuti ka ajaloolise interpretatsiooni "poliitikast").³ Viimase aja ajalooteoreetiline diskussioon, mida on eriti ajendanud Hayden White, on väga intensiivselt pühendunud sellele retoorikale⁴ ja on välja töötanud ka metoodilise instrumentariumi selle analüüsiks. Nimetatud metoodikale on iseäranis tugevat mõju avaldanud Hayden White'i ettepanekud ja topoloogilise menetluse näited.⁵ Ometigi pole veel siiani jõutud, nagu ma näen, analüüsitud keelelis-sümboolsete mõtestamissoorituste puhul ajaloolise elemendi vastuvõetava spetsifikatsioonini; pigem on asi tõenäoliselt nii, et selline spetsifikatsioon on nüüd raskendatud või koguni tehtud võimatuks, sest historiograafia ja ilukirjanduse vahelised piirid on tundmatu seni ähmastunud. Milline põhimõtteline tähendus on sel ajaloolise retoorilisel mõõtmel, võib selgitada kahe Saksamaa Liitvabariigi elust võetud näite varal, negatiivse ja positiivse näitega. Pean silmas meie Liidupäeva tollase esimehe Philipp Jenningeri kõnet natsionaalsotsialistliku juudipogrommi 50. aastapäeval ja riigipea Richard von Weizsäckeri kõnet 1945. aasta mais olnud Saksa kapitulatsiooni mälestuseks.⁶ See, mis iseloomustab kumbagi kõnet (nii positiivses kui ka negatiivses mõttes), paikneb allpool teaduse ja poliitika eraldusjoont, nimelt seal, kus ajalooline mee-

nutus puudutab ühiskonna elunärvi, mis ulatub (olgu erinevail teil) niihästi teadusesse kui ka poliitikasse. Ajaloolise retoorika on ajalookultuuri teooria, see käsitleb selle praktilise funktsiooni elementaarset täideviimist, mis saab osaks ajaloolisele meenutusele ühiskonna kultuurielus.

Lähtudes sellelt elementaarse, fundamentaalse ja üldhaarava tasandilt, saab eraldada ajalookultuuri diferentseeringud ning kirjeldada neid nende omapäras ja komplekses vastastiksuhtes. Niisugune eristamine peaks lähtuma dominantsetest olevikukogemustest ning isoleerima üksteisest ajalookultuuri esteetilise, poliitilise ja kognitiivse mõõtme, seega vaatlema ajalugu kunstina, poliitikana ja teadusena ning identifitseerima iga kord selles erinevas avaldusvormis mõõduandvad ajaloolise mõtestamise regulatiivid, analüüsima nende vastastikust suhet ja koos sellega töötama välja mõistelistest eristustest ja komplekssete seoste võrgu, millega saab korrastada avaliku meenutustöö ilmingute mitmekesisust. Loomulikult on peale kunsti, poliitika ja teaduse ka kultuuri teisi avaldusvorme, nagu näiteks religioon, maailmavaade ja ideoloogia, aga nende erilisust ja funktsiooni ei saa tõenäoliselt tunnetada ilma kolme teise mainitud dimensiooni ning neis toimivate kultuuriloomete tegurite omapära ja süstemaatilise vastastiksuhte teoreetilise selgituseta.

Kui alustada ette pandud diferentseerimist esteetilise mõõtmega, siis torkab kohe silma märkimisväärne uurimisdefitsiit: pole olemas üldist ajaloolise esteetikat. Me ei tea mitte kui midagi eriomaselt ajaloolise kogemuse ja tajumise omapärast ja konstitutsioonist, ega ka sellest, kas ja kuidas võiks sedastada ning kirjeldada eriomaselt ajaloolisi protseduure imaginatiivse mõtestamise prekognitiivsel tasandil. See puudujääk on äärmiselt rahutuks tegev niivõrd, kui et spetsiifiliselt esteetiliste mõtestamistegurite tähenduses ajalooteadvuse meenutusjõudlusele ja just nimelt selle praktilises mõjus ühiskonna elule pole enam võimalik kahelda.

Poliitilise valdkonnas ei ole asjad väga palju paremad. Küll on poliitilise kultuuri teooriaga avatud üks uurimissuund, mis võtab tee-

maks poliitika kultuurilised tegurid, ent kultuuritegur "ajalooline meenutus" ei ole seal veel leidnud kuigi suurt tähelepanu, kui jätta hetkeks kõrvale natsionalismiuuringud. Viimastes on arendatud viljakaid teooriapäraseid kontsepte, milles üksmeelselt rõhutatakse ühise ajaloo konstitutiivset tähendust rahvuslikule identiteedile. Me teame, et ajalugu on poliitilise võimu legitiimsuse esmajärguline tegur, ja tasuks vaeva muuta läbipaistvaks see ajaloolise meenutuse mõju võimu sisemistele mehhanismidele, talle mõõduandvatele ajaloolise mõtestamise printsiipidele ning talle määravale valitsejate ja valitsetavate vahelise kommunikatsiooni moodusele. Niisuguse teooriata pole võimalik selgitada, millist poliitilist rolli mängib ajalooteadus (kas ta ise on siis sellest teadlik või mitte). Üldiselt mängib ajalugu olulist rolli poliitilise võimu legitiimatsioonis. Kuid poliitilise võimu legitiimsuse empiirilisel küllastatud tüpoloogiat, mis haaraks ajaloolise algme erinevate funktsioonide ja ilmingute mänguruumi poliitilises kultuuris, pole olemas. Ei ole ju nii, nagu seostuks ajalooline meenutus vaid üheainsaga, traditsioonilisega, Max Weberi esitatud kol-

mest legitiimse valitsemise tüübist. Ajaloolise meenutuse elemendid mängivad kindlasti ka teistes tüüpides oma rolli, ainult et me ei tea sellest eriti palju.

Kõige paremini peaks olema teoreetiliselt hõlvatud ajalookultuuri kognitiivne valdkond, sest paljud siin mõõduandvad fenomenid asuvad historika temaatilisel alal, ajalooteaduse alustele suunatud refleksiooni vallas, ja sel refleksioonil on pikk ja elav traditsioon.⁷ Siin näen ma kahte otsustavat uurimisdefitsiiti. Esimene puudutab ajaloole kui teadusele mõõduandvate kognitiivsete printsiipide süstemaatilist seost esteetiliste ja poliitiliste printsiipidega. See viis, kuidas peeti ajaloolaste vaidlust natsionaalsotsialistliku juudihävituse asjus (see tähendab: kuidas vastased teineteisest mööda rääkisid), näitab teatavat abitust argumentatiivses ümberkäimises teaduse ja poliitika sisemise ristumisega. Teine teoreetiline puudujääk käib ajaloolise meenutuse mõtteallikate kohta. Me teame, et teadus ei suuda oma mõistekeele, oma uuriva kogemussuhte, mõtlemise meetoodilise reeglendamise ja argumenteeriva konsensusesele orienteerumise vahenditega piisavalt kujundada mõtet, mida

² Kurt Röttgers, *Der kommunikative Text und die Zeitstruktur von Geschichten*. Freiburg i. Br. 1982.

³ Hayden White, *The Politics of Historical Interpretation. Discipline and De-Sublimation*. – Id., *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore, 1987, lk 58–82 (saksa k: *Die Politik der historischen Interpretation. Disziplin und Entsublimierung*. – Ders., *Die Bedeutung der Form. Erzählstrukturen in der Geschichtsschreibung*. Frankfurt a. M., 1990, lk 78–107); Frank R. Ankersmit, *Historical Representation*. – *History and Theory* 27 (1988), lk 205–228. Hoolimata sellest kõnelemisest on esiplaanil põhiliselt objekti-konstitutsiooni tunnetuslikud protsessid, mitte aga see roll, mida ajalooline tunnetus etendab praktikas ja mis lõpuks ka otsustab tema "poliitika" üle.

⁴ Vrd Dominique LaCapra, *Rhetorik und Geschichte*. – Ders., *Geschichte und Kritik*. Frankfurt a. M. 1987; J. H. Hexter, *The Rhetoric of History*. – David L. Sills (Ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 6, s.l. 1968, lk 368–394; vt ka: Jörn Rüsen, *Die Rhetorik des*

Historischen. – Michael Fehr, Stefan Grohé (Eds.), *Geschichte, Bild, Museum. Zur Darstellung von Geschichte im Museum*. Köln, 1989, lk 113–126.

⁵ Hayden White, *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*. Baltimore, 1978 (saksa k: *Auch Klio dichtet oder die Fiktion des Faktischen. Studien zur Tropologie des historischen Diskurses*. Stuttgart, 1986).

⁶ Vrd Katherina Oehler, *Glanz und Elend der öffentlichen Erinnerung. Die Rhetorik des Historischen in Richard von Weizsäckers Rede zum 8. Mai und Philipp Jennings Rede zum 9. November*. – Klaus Fröhlich, Heinrich Theodor Grütter, Jörn Rüsen (Eds.), *Geschichtskultur (Jahrbuch für Geschichtsdidaktik 3)*. Pfaffenweiler, 1992, lk 121–135.

⁷ Vt selle kohta: Horst Walter Blanke, Dirk Fleischer, Jörn Rüsen, *Historik als akademische Praxis. Eine Dokumentation der geschichtstheoretischen Vorlesungen an deutschsprachigen Universitäten von 1750 bis 1900*. – *Dilthey-Jahrbuch für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften* 1 (1983), lk 182–255.

ta ometigi kasutab, kui olevikustab mineviku kui tahes koherentse ajaloo kujutises. Aga kuidas see mõte siis tekib? Saul Friedländeri ja Martin Broszati vaheline debatt⁸ näitab kujukalt probleemi olukorda, sest selles arutluses on tegemist millegi enama kui *shoa* interpretatsiooniga, tegemist on nimelt eriteadusliku interpretatsiooni piiridega ja ajalooliste kogemuste neidsamu piire ületava tõlgendamise vajadusega. Pean seal arutatud teaduse ja müüdi dihhotoomiat liiga rohmakaks jaotuseks, et jõuda sellega jälile mineviku kogemuse kohasele historiograafilisele mõtestamisele, selle saavutusele ja ühtlasi piiridele.

Kolmandat diferentseerimise strateegiat, ja nimelt geneetilise dünamiseerimise oma, saan ma siinkohal üksnes mainida, võimaluseta seda kas või ainult mõnegi põhijoonega visandada. See suhtub eelnimetatud analüütilisse diferentseerimisse nagu diakrooniline teooria sünkroonilisse. See strateegia peaks teooriapäraselt avama ajalookultuuri arengutrende, näiteks juba nimetatud kolmes, esteetilise, poliitilise ja kognitiivse mõõtmes toimuvaid diferentseerumise protsesse, ning lisaks sellele ka selgitama, et ja kuidas ajaloolise spetsiifika on ajaloo jooksul tunduvalt muutunud. Reinhart Kosellecki hiilgavast artiklist saadik me tunneme teadvuseloolist protsessi, milles näidislik ajaloomõtlemine, mida iseloomustab vormel "ajalugu on elu õpetaja" (*historia magistra vitae*), kaotab oma kultuuriliselt do-

mineeriva seisundi ja loovutab koha geneetilisele mõtlemisvormile.⁹ Võrreldava tähtsusega protsessi, milles näidislik ajaloomõtlemine tekib traditsioonilisest – see langeb varajaste kõrgkultuuride aega –, me veel täpselt ei tunne. Huvitavaid uurimusi on olemas suulise ja kirjalikkuse meediumide konstitutiivsest tähendusest kollektiivse meenutuse vormile ja sisule.¹⁰ See, mida parajasti jutustatakse "ajaloona" oma kontingentsuse kogemusega toime tulemiseks, sõltub oluliselt jutustamise meediumist. Nüüd tohiks muide pida üht vana enesestmõistetavust, nimelt seda, et ajaloolise olemus tuleb siduda kirjalikkuse tingimusega, lubamatuks, ajaloolise kogemuse ja enesetunnetuse kategoriaalseks kaotuseks. Pealegi oleme sellise protsessi kaasaegsed, kus ajalugu muutub millekski uueks, sest astudes kirjalikkusest elektronaalsusse (nagu seda sammu on nimetanud Albert d'Haenens)¹¹ muutub teiseks dominantne kultuurimeedium. Kvalifitseerides seda uut postajaloona (*post-histoire*), ei hinnata õigesti selle mõtestamissoorituse antropoloogilist universaalsust, mille abil inimese ajalooteadvus peab saavutama mis elutingimustel iganes kontingentsusega toimetuleku. Postajalugu on vaid kimbatuse vokaabel ilma suure jõuta kollektiivse mälu ja koos sellega ajaloolise mõtlemise eriomaste vormide ja sisude avamiseks. Ajaloolise geneetiline teooria pakuks muide suurepärase interpretatsioonirastri, millega ajalookirjutuse ja ajaloolise mõtlemise ajalugu saaks ja tuleks integreerida üldhaaravasse kultuuriloosse.

Vaetud ja ette pandud teoretiseeringud ei ole eesmärk omaette, nad peavad täituma empiirilises konkretiseeringus ja modifikatsioonis. Ajalookultuuri kontseptiga oodatav ajaloolaste enesemõistmise horisondiavardus peaks sõltuma sellest, kuivõrd see empiiriline konkretiseerimine ja modifikatsioon läheneb reaalsele eluteostusele, milles tänapäeval tegeldakse ajalooteadusega ning kasutatakse ajaloolist teadmist väljaspool teaduse liig erinevaid eesmärke. See samm empiiria poole tõstatab terve rea meetodilisi probleeme. Nimelt saab seda sammu tõesti teha vaid sel määral – niisiis omandada ajalookultuuri

⁸ Martin Broszat, Saul Friedländer, Um die "Historisierung des Nationalsozialismus". Ein Briefwechsel. – Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 36 (1988), lk 339–372.

⁹ Reinhart Koselleck, *Historia Magistra Vitae. Über die Auflösung des Topos im Horizont neuzeitlich bewegter Geschichte*. – Ders., *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt a. M., 1979, lk 38–66.

¹⁰ Vt näiteks: Aleida und Jan Assmann, Christof Hardmeyer (Eds.), *Schrift und Gedächtnis. Beiträge zur Archäologie der literarischen Kommunikation*. München, 1983.

¹¹ Albert d'Haenens, *Oralité, scribalité, électronique. La Scribalité occidentale depuis le moyen âge*. Louvain-la-neuve, 1987.

kohta kogemusküllast teadmist –, mil need teoreetilised arvestused lasevad end ajalookultuurile ümber seada, operatsionaliseerida. Millal on näiteks üks keeleline artikulatsioon, kus on juttu millestki möödunust, eriomaselt ajalooline? Fenomenid ei kanna selle spetsiifika signatuuri niisama äraloetavalt oma pealispinnal, see tuleb neilt alles suure vaevaga välja võidelda (muidu poleks ju ka lõpuks teooriatööd vaja).

Kuidas on aga lood sellise uurimise praktikaga? Hayden White'i teedrajavaist töödest saadik, eelkõige alates tema teosest "Metahistory",¹² uuritakse historiograafia retoorikat. Samas aga kaob selle avastuse lummuses, et historiograafia on kirjandus ning järgib kirjandusliku vormi retoorilisi ja poetilisi seaduspärasusi, paraku liigagi tihti silmist ajaloolise spetsiifika ja just nimelt see, mis seondub ajalookirjutuse teadustaotlusega mõistusliku potentsiaali poolest.¹³ Teatud moel oleme jäänud maha Ranke arusaamisest, et ajalugu erineb muudest teadustest selle poolest, "et ta on ühtlasi kunst".¹⁴

Kahjuks on jutustamisuuringud vaevalt hoolitsenud ajaloolise alge spetsiifika eest,¹⁵ ja ka suur huvi, mida juba pikemat aega on erinevais teadustes äratanud argikultuur,¹⁶ on ajalooteadvuse igapäevasest artikulatsioonist ja mõjust paljusi mööda läinud. Olgugi et meie argimaailm on hämmastaval määral täis

ajalugu (me ainult märkame seda liiga vähe, sest meie trükitud paberi lugemisest tõntsiks muutunud pilk ei ole selleks koolitatud) ja olgugi et küll vaevalt saab kahelda selle argipäeva ajalookultuuri mõjus, ootavad laiad valdkonnad ja tähtsad fenomenid veel läbitöötamist, näiteks historiseeriv reklaam, suuline traditsioon, mida on ju olemas ka veel tänapäeval, kus me oleme just praegu vahetamas kirja näol eksisteerivat dominantset kultuuri-meediumi uue dominantse meediumi, elektroonika vastu. Ka sedasama kultuuri fundamentaalset paradigmat vahetust oma tagajärgedes ajaloolise meenutuse moodusele ja mõjule on vähe uuritud, või olgu siis, et *post-histoire*'i kuulutamist peetaksegi juba empiiriliseks uurimistulemuseks.

Niisiis olen ma juba mõista andnud, mida tuleb ajalookultuuri esteetilises vallas empiiriliselt ära teha. Me ei vaja üksnes empiiriliselt küllastatud ajalookirjutuse poeetikat – viimase katsetuse esitas Gervinus oma "Histoorka põhijoontega" 1837. aastal –, vaid peale selle ka väga palju rohkem empiirilist teadmist selle kohta, kuidas näeb ajalooline meenutus välja esteetilise taju meediumis. Üksikute fenomenide kohta on olemas ülimalt virgutavaid uurimusi, mis võivad meid õpetada, mida kõike on seal avastada, nagu näiteks Saul Friedländeri uuringud "Kitšist ja surmast"¹⁷ ja Anton Kaesi töö "Ajaloos tagasitule-

¹² Hayden White, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe*. Baltimore 1973 (saksa k: *Metahistory. Die historische Einbildungskraft im 19. Jahrhundert in Europa*. Frankfurt a. M., 1991).

¹³ Vrd selle kohta: Jörn Rüsen, *Vernunftpotentiale der Geschichtskultur*. – Jörn Rüsen, Eberhard Lämmert, Peter Glotz (Eds.), *Die Zukunft der Aufklärung*. Frankfurt a. M. 1988, lk 105–114; samuti: Jörn Rüsen, *Historische Aufklärung im Angesicht der Post-Moderne: Geschichte im Zeitalter der "neuen Unübersichtlichkeit"*. – Ders., *Zeit und Sinn. Strategien historischen Denkens*. Frankfurt a. M., 1990, lk 231–251.

¹⁴ Leopold von Ranke, *Vorlesungseinleitungen* (Volker Dotterweich, Walter Peter Fuchs (Eds.), *Aus Werk und Nachlass*, Bd. IV). München, 1975, lk 72 jj.

¹⁵ Esindava ülevaate pakub teos: Eberhard Lämmert (Ed.), *Erzählforschung. Ein Symposium* (3 Bde.). Stuttgart, 1982; lisaks: Hartmut Eggert u.a. (Eds.), *Geschichte als Literatur. Formen und Grenzen der Repräsentation von Vergangenheit*. Stuttgart, 1990.

¹⁶ Vrd Hannes Heer, Volker Ulrich (Eds.), *Geschichte entdecken. Erfahrungen und Projekte der neuen Geschichtsbewegung*. Reinbek 1985; Gerhard Paul, Bernhard Schossig (Eds.), *Die andere Geschichte. Geschichte von unten, Spurensicherung, ökologische Geschichte, Geschichtswerkstätten*. Köln, 1986; Alf Lüdtke (Ed.), *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*. Frankfurt a. M., 1989.

¹⁷ Saul Friedländer, *Kitsch und Tod. Der Widerstand des Nazismus*. München, 1986.

kust filmina".¹⁸ Ent me teame veel vähe ajaloolisuse esteetiliste tajude mänguruumist, näiteks muuseumis. Kunstiajaloo asjatundmine on veel vähe teinud tööd selle kallal, kas ja kuidas laseb ajalugu end näha esteetilisest sümboolisest. Põhjanev küsimus, kas ja kuidas muutub meeleliselt presentsete objektidega igakord tajutavaks midagi eriomaselt ajaloolist, ootab ikka veel vastust, niihästi põhimõttelist-teoreetilist laadi kui ka täpse üksikanalüüsi vastust.¹⁹ Selle puudujäägi põhjus on ilmselt asjaolu, et objektide esteetiline substant, see, mida me nimetame kunstiks ning millele me omistame kõrge kultuurilise prestiiži ja vähese praktilise tähenduse, näib olevat midagi põhimõtteliselt teistsugust kui see, mida me objektide juures nimetame ajalooks ning millele me anname väiksema kultuurilise prestiiži ja suurema praktilise tähenduse. Nagu ajaloolased õigusega kurdavad ajaloolise elemendi estetiseerimise kui selle alge kaotamineku üle, millega neil on ajaloo järele küsides tegemist, nii kurdaksid ilmselt samuti kunstiloolased esteetilise elemendi historiseerimise kui selle alge kaotamineku üle, millega neil on kunsti järele küsides tegemist.

¹⁸ Anton Kaes, *Deutschlandbilder. Die Wiederkehr der Geschichte als Film*. München, 1987.

¹⁹ Ühe sellise analüüsi näite annab: Michael Fehr, *Aufklärung oder Verklärung*. – Rüsen, Ernst, Grütter (Eds.), *Geschichte sehen* (nagu märk. 1), lk 110–123, eriti lk 114–116 museaalse ajaloo-presentatsiooni täppisanalüüs.

²⁰ Max Imdahl, *Giotto. Arena-Fresken. Ikonographie, Ikonologie, Ikonik*. München, 1980.

²¹ Nii näiteks Georg G. Iggersi poolt. Tema kuulus raamat "Saksa ajalooteadus" (*Deutsche Geschichtswissenschaft. Eine Kritik der traditionellen Geschichtsauffassung von Herder bis zur Gegenwart*. München, 1971) taotleb peamiselt ideoloogiakriitilist funktsiooni.

²² Vrd Rudolf von Thadden, *Umgang mit der Geschichte. Gedanken zu Braudels "L'identité de la France"*. – Konrad H. Jarausch, Jörn Rüsen, Hans Schleier (Eds.), *Geschichtswissenschaft vor 2000. Perspektiven der Geschichtstheorie, Historiographiegeschichte und Sozialgeschichte. Festschrift für Georg Iggers zum 65. Geburtstag* (Beiträge zur Geschichtskultur, Bd. 5). Hagen, 1991, lk 277–283.

Mõistagi kuulub ajaloolaste silmis ka kunst ajalukku, ja selle juures võib seal, kus see on eriomaselt kunst, avastada ja tõlgendada midagi oluliselt ajaloolist, mida teised allikad ei saa üldse öelda. Ning kunstiloolased omistavad ju ajaloolastena oma objektidele ajaloolise kvaliteedi, mida saab ja tuleb interpreteerida mitte üksnes neile omase esteetilise kvaliteedi raamtingimusena ikonograafiliselt ja ikonoloogiliselt, vaid esteetilise enda substantsis, seega ka (Max Imdahli mõistega öeldes)²⁰ ikooniliselt. Nõnda võivad kunstiajalugu ja ajalooteadus konvergeeruda.

Välja arvatud see põhimõtteküsimus, mis peaks mõlemas distsipliinis kutsuma esile (vähese) teoreetiliste peade vaimustuse, on minevikuga ümberkäimisel olemas sitkemaid probleeme, mis tuleb lahendada, et see ümberkäimine oleks asjatundlik. Kuidas vältida näiteks kas või ajalooliste objektide dehistoriseerumist muuseumides ja näitustel, mis pannakse toime (sageli täiesti etteakatsematult) nende esteetilise presentatsiooni laadiga, aga nii, et objektide esteetilisest võlu ei vahetataks ajaloolise instrueerimise igavuse vastu? Mida me üleüldse teame mõne meediakanali toimel ajaloolisele meenutusele lisanduvast omapärast? Erilist tähelepanu väärib loomulikult massimeedia, ja seal omakorda eriti küsimus, kuidas ajalooline meenutus iga kord allutatakse meediumi seaduspärasusele.

Empiirilist teadmist ajaloo poliitilise kasutamise kohta on muidugi olemas suures ulatuses. Historiograafia ajalugu on alati ka poliitilise kultuuri ajalugu, ja seda on sageli just nii kirjutatudki.²¹ Ajalooliste konstruktide tähendus rahvuslikule identiteedile on hästi teada. Igatahes seisame praegusel ajal silmitsi – ja see kehtib päris eriliselt, aga mitte ainult sakslaste kohta²² – sügavale tungivate muutustega kollektiivse identiteedi struktuurides, mille kohta ei ole seni veel olemas piisavaid tõlgendustumusteid. Vana natsionalismi pihta tehtud kriitika on aga osutanud selle kõlbmatusele suurgruppide, rahvaste, enesearusaamise puhul. Hans-Ulrich Wehler on äraproovitud poleemikas leidnud selle tarbeks drastilise formuleeringu: "Üleskutse natsionalismi renessansile on väärt sama palju kui püüe

panna hobusekorjust elektrišokiga tõmblema."²³ Kuid sellega pole veel avatud mingit ajaloolist väljavaadet, mille abil saaks rõhuvaid kogemusi arvestades tulevikukohaselt öelda, kes ollakse ühe rahva liikmena teiste rahvaste kõrval, ühe riigi kodanikuna teiste hulgas. See, kuidas end väljendab rahvuslik identiteet, kas ja kuidas ta oskab end horisontaalselt ja vertikaalselt ja ka iseendas diferentseerida ning mis rolli mängib ja võib mängida nendesamade diferentseeringute puhul ajalooteadus, on esmajärguline ajalookultuuri uurimisprobleem. Ega ainult sakslased pea uuesti õppima ajalooliselt vastama küsimusele, kes nad sakslastena on, seda peavad tegema ka nende naabrid, sest nad tahavad ju üheskoos nende teistega olla eurooplased, ja see tähendab, nad tahavad endale omistada sellise poliitilise ja kultuurilise subjektiivsuse, mis sisaldab enamat kui ühine haavatavus bürokraatlikest süsteemidest.

Me teame veel vähe poliitilise praktika regulatiividest, millele on allutatud ajaloolise teadmise kasutamine. Olulise panuse selle teadmise arendamiseks annavad uurimused ajaloolise argumentatsiooni osatähtsusest parlamendidebattide poliitilises retoorikas. Saksa keeleruumis on neid olemas vähemalt kaks.²⁴ Mõlemad tööd lubavad teha esimesi üldistusi ajaloo kasust ja kahjust poliitilisele elule, ja nad teevad üliväga selgeks, et ajalugu järgib poliitikas muid regulatiive kui teaduses. Niisuguseid uurimusi tuleks võrdlevalt jätkata, me saaksime siis huvitavat teavet ajaloolisuse poliitilise retoorika rahvuslike eripärade ja rahvusvaheliste ühisjoonte kohta.

Mis lõpuks ajalookultuuri kognitiivsesse mõõtmesse puutub, siis on siin ajaloodidaktika ja historiograafialugu kandnud hoolt selle eest, et meie puudujäägid empiirilise teadmise alal on võrreldes kahe teise mõõtmega väiksemad. Ajalooliste õpiprotsesside empiiriline uurimine ei ole ajaloodidaktikas küll kaugeltki sel määral enesestmõistetav, nagu see oleks ajaloolist õppimist käsitlevale teadusele vajalik, ent ometi on meil olemas terve hulk uurimusi (muide mitte üksnes laste ja noorukite) ajalooteadvuse väljendumisest.²⁵ Need uurimistulemused on aga ajalookultuuri kontsepti

juures rakendatavad vaid piiratud ulatuses, sest seal tuleb ju kognitiivseid tegureid näha seoses teiste teguritega, ning seda seost on siiski tematisseeritud vaid vähesel määral.²⁶ Mis puutub ajalooteadusesse kui ajalookultuuri tähtsaimasse kognitiivsesse tegurisse, siis me teame palju ta minevikust ja vähe ta olevikust.²⁷ Kuidas mõjutab ajalooline uurimine mingi maa ajalookultuuri? Millised tulemused millistel tingimustel modifitseerivad juhtnööre ja kooliõpikuid? Missugune erialane interpretatsiooni kontsept avaldab mõju muuseumides ja missugune mitte? Need on vaid mõned küsimused tervest küsimuste puntrast, millele tuleb alles saada vastus empiirilise tööga. Kui me tahame teada, mida suudame saavutada oma tunnetustööga, et osata teha seda tööd mõjuvõimalusi selgemalt teadvustades, siis peaksime selliseid uuringuid stimuleerima.

Ajalookultuuri uurimise kolmandat valdkonda saan ma üksnes mainida ja mitte üksikasjalikult iseloomustada: see on kogu pragmatika ala. Siin ei ole tegemist sellega, et arendada teooriaid, hõlvata fenomenikooslusi ja siis neid fenomenikooslusi teooriast juhindudes empiiriliselt läbi töötada, vaid sellega, et uuriva sekkumisega ajalookultuuri

²³ "Aufforderung zum Irrweg". – Der Spiegel, 24.9.1990, lk 29.

²⁴ Wolfgang Bach, *Geschichte als politisches Argument. Eine Untersuchung an ausgewählten Debatten des Deutschen Bundestages*. Stuttgart, 1977; Katherina Oehler, *Geschichte in der politischen Rhetorik. Historische Argumentationsmuster im Parlament der Bundesrepublik Deutschland* (Beiträge zur Geschichtskultur, Bd. 2). Hagen, 1989.

²⁵ Nii näiteks viimati: Bodo von Borries, Hans-Jürgen Pandel, Jörn Rüsen (Eds.), *Geschichtsbewusstsein empirisch*. Pfaffenweiler, 1991.

²⁶ Üht erandit kujutab endast Volkhart Knigge uurimus: "Triviales" Geschichtsbewusstsein und verstehender Geschichtsunterricht (Geschichtsdidaktik. Studien, Materialien. NF. Bd. 3). Pfaffenweiler, 1988.

²⁷ Rolli kohta, mida ajalooteadus peab selle nimega saksa esindajate arvates mängima avalikkuses, annab teavet: Frank Niess (Ed.), *Interesse an der Geschichte*. Frankfurt. a. M., 1989.

praktikasse omandada teadmine seal hädavaljaku ja asjakohase tegevuskompetentsi kohta. See teadmine võib siis olla ühtlasi kasulik niisuguse tegevuskompetentsi enda loomiseks. Uurimine tähendab siin jälgivat osalemist sellistes tegevusseostes, milles ajaloolised meenutused mängivad tähtsat rolli. Pean siinkohal silmas eelkõige kooli, aga samuti ka väljaspool kooli ja ülikooli asuvaid mitmekeelseid ja laialivalguvaid praktika areaale, kus ajalooa tuleb ümber käia asjatundlikult. Seejuures nõutav asjatundmine ei ole küll identne erialapädevusega kitsamas mõttes. Võiks rääkida hoopis didaktilisest või pragmaatilisest pädevusest, ja kui selle pädevuse omandamine ei pea toimuma puht loomupäraselt ja deviisi järgi: "Kas või sure, aga tegema pead!", siis läheb selleks vaja ka omaette teadmishara ajalookultuuri pragmaatika kohta. Niisugune pragmaatika on väljatöötatud kujul seni olemas ainult koolipraktika tarbeks. Kõigis teistes valdkondades (vähemalt meil) on vaevalt olemas institutsionaliseeritud või organiseeritud tööd eesmärgiga süvendada arusaamist neist nõuetest, et praktika ajalookultuuris õnnestuks. Üsna paljude ajalootudengite enam või vähem sunniviisiline ümberorienteerumine õpetajaameti kutsesihilt tegutsemisele kooli- ja ülikoolivälistes valdkondades toob üha teravamalt teadvusse uurimisdefitsiidi nende valdkondade pragmaatika asjus.

Minu eelnevail mõttearendustel on üldiselt postulaadiomane ja programmiline iseloom. Aga ma siiski usun, et on olemas tõiseid põhjusi üritada teha senisest rohkem ajalookultuurile suunatud uurimispingutusi eespool nimetatud kolmes suhtes. Rohkem teadmist selle kohta, millistes praktilistes seostes ajaloolaste meenutustöö toimub, milliseid regulatiive see töö sealjuures järgib, millistele vajadustele see vastab ja millist mõju see võib avaldada, rohkem teadmist sellest ajaloo kohast elus ei kalluta ju meid kõrvale ajalooteaduse pärisülesannetest, vaid teritab pilku nende allikate suhtes, millest lõppude lõpuks toituvadki tema tunnetuslikud edusammud. Ajalookultuur võib olla erialase enesemõistmise avardamiseks ja süvendamiseks mõeldud kategooria. Enesemõistmine avardub selle

seose komplekskuse võrra, milles paikneb tunnetus koos ajaloolise mõtestamise poliitiliste ja esteetiliste teguritega, ja ühtlasi enesemõistmine ka süveneb sissevaatega ajaloolise teadmise praktilistesse konstitutsiooniseostesse, mis võivad tõhustada ajalooteaduse valgustuspotentsiaali. Kui see on õige, siis me ei peaks küll viivitama, et hakata uurides avama endale ajalookultuuri, mida me kõik tahame teenida.

Originaal: Jörn Rüsen, *Geschichtskultur als Forschungsproblem*. – Ders., *Historische Orientierung. Über die Arbeit des Geschichtsbewusstseins, sich in der Zeit zurechtzufinden*. Köln/Weimar/Wien: Böhlau Verlag, 1994, lk 235–245.

Tõlkinud Mart Kivimäe

AJALOOKULTUURI PRETENSIOONID

**Kommentaariks Jörn Rüseni
initsiatiivile**

Vastusena küsimusele, mida õigupoolest taotletakse XX sajandi lõpu ajaloo teooria uudiskeelendiga "ajalookultuur", võib öelda nii: ajaloo eri fenomenivaldade *mõistelist sünteesi* ühe tervikvaldkonna – ajalookultuuri – uurimisaineks. Jörn Rüseni (1938) initsiaatori rolli selle taotluse viimisel kontseptsiooni tasemele 1990. aastate esimesel poolel näitavad eelkõige ta kolm programmilise iseloomuga artiklit: "Ajalookultuur uurimisprobleemina" (1992), "Mis on ajalookultuur? Arutlusi uuest viisist ajaloo üle järele mõelda" (1993) ja "Ajalookultuuri mõistuspotsiaal" (1994). Needsamad artiklid moodustavad tema teose *Ajalooline orienteerumine* kolmanda osa,¹ lõpuosa, millele kaks esimest osa, eelosa, on selles mõttes nagu ettevalmistus: I. Ajaloolise mõtestamise alused ja mõõtmised, II. Ajalooteaduse ratsionaalsus, III. Ajalookultuuri meenutustöö. (Esimesse ossa kuuluv artikkel "Ajaloolise mõtestamise struktuurid" on juba eesti keeles ilmunud.)² Raamatu osade sisemine loogika viibki ajaloo teaduse analüüsist lähtudes ja sealt edasi ajaloo teaduse meetodite käsitluse kaudu lõpuks välja ajalookultuuri kontseptualiseerimiseni. Nii võib kogu teost võtta ajalookultuuri poole liikumise manifestat-

sioonina. Tekstilise kinnituse teose sellise retseptsiooni kasuks annab autor ühes kohas ise nagu möödaminnes: "Ajalooteadvusest on vaid väike samm ajalookultuurini."³ Ajalookultuuri kontseptist kõneleb Rüsen üldkontseptsiooni tasemel ja loetleb samas terve rea uurimisülesandeid, mis on hõlmavad kategooriaga "ajalooline" kaheti. Kahetiselt – ühisuses ja erisuses – sellepärast, et ajalugu puudutab mingil määral igat kultuurielu valda, sulamata lõplikult ühessegi neist; teisisõnu: ta on põhimõtteliselt ühendatud "pea kõigi" kultuuri vormidega ja samaaegselt moodustab ta neis vormides ka teatud "spetsiifikumi". Võiks öelda, et ajalookultuur on siis oma praktilise taotluse poolest midagi sellist nagu ühiskonna *ajalooteadvuse kood*.

Kuid kas me ei peaks tänapäeval nägema ajalookultuuri tervikvaldkonna metsa tagant ka erinevate ajalookultuuride puid? Üldiselt on kultuur uurijate silmis universaalne ja funktsionaalne, "kultuur tervikuna [on] ainult aparaat, mis seisab inimese eksistentsi teenistuses".⁴ Aga meile omases veendumuses, et "kultuur üldse eksisteerib ainult erinevates kultuurides",⁵ näib tegelikult peituvat meie kaasaegne kultuurirelativistlik teadvus, mis ilmselt niisamuti tuleks integreerida ajalookultuuri uurimisainesse.⁶ Et saada paremat ettekujutust ajaloo "kohast elus" pöördumisega kultuuri poole, peame arvestama ajaloolise kultuuriprotsessi vaimsete tagajärgedega "elu reaalsusele" sotsiaalses vormis. Juhul kui need tähelepanekud on õiged, tuleks ajalookultuuri põhimõistesse

¹ J. Rüsen, *Historische Orientierung. Über die Arbeit des Geschichtsbewusstseins, sich in der Zeit zurechtzufinden*. Köln/Weimar/Wien, 1994, lk 209–258.

² J. Rüsen, *Ajaloolise mõtestamise struktuurid* [tlk M. Kivimäe]. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri 1999, nr 2, lk 29–36.

³ J. Rüsen, *Historische Orientierung* (nagu märk. 1), lk 213.

⁴ G. Ränk, *Termodünaamika ja inimese eksistentsistruktuur* (1960). – Id., *Müüt ja ajalugu* [koost. P. Runnel] (Eesti mõttelugu 32). Tartu, 2000, lk 185.

⁵ H. Schnädelbach, *Kultur und Kulturkritik*. – Ders., *Zur Rehabilitierung des animal rationale. Vorträge und Abhandlungen 2*. Frankfurt a. M., 1992, lk 164.

⁶ Ants Viires on juhtinud mu tähelepanu sellele, et ajalookultuuri kontseptsioonil ei tohiks puududa *komparativistlik* mõõde, seega rahvuslike aja-

lookultuuride võrdlusemoment. Rüsen osutab samale defitsiidile kitsamas mõttes, pidades silmas ajalookultuuri kaht, *poliitilist* ("ajaloolisuse poliitilise retoorika eripärad ja rahvusvahelised ühisjooned") ja *kognitiivset* dimensiooni (näiteks: "Kuidas mõjutab ajalooline uurimine mingi maa ajalookultuuri?"). Komparativismi rakendades näib olevat võimalik kõnelda mitte üksnes ajaloolise mõtlemise juurdumisest elupraktikas, vaid ka teatud elupraktikaid sisaldavas kultuuritüübis, kus oma elu mööda saadetakse (arvestades ühtlasi agraarse ja urbaanse argikultuuri erinevusi). Eesti ajalookultuuri kontsept ei peaks kattuma ajaloolise kirjanduskultuuriga ega olema "seatud" nn professionaalse objektiteaduse ajaloomõistega töötavate institutsioonide "tõerežiimile" (Foucault' mõttes); vrd M. Foucault, *Tõde ja võim* (1977) [tlk H. Krull]. – Vikerkaar 1992, nr 11, lk 31–49.

lülitada ka "kodeerimise" ja "poleemika" analüüsid ning arendada selle raames edasi kultuurikontakti teooriat, millega on töötatud peamiselt semiootilises ajaloo uurimises.⁷ Veel enam, see kultuurikontakti teooria tundub olevat vajalik ka "ajalookultuuri arengutrende" käsitleva programmi elluviimiseks. Näiteks ajaloolise spetsiifika muutumisele uusajal ehk historismi "geneetilise mõtlemisvormi" tekkimisele oli suureks eelduseks varauusaegne põhjapanev ja poleemiline kultuuri muutus, mida märgib kogunimetus "traditsioonide küsitavustamine" (humanismis, reformatsioonis, absolutismis).⁸ Kui postmodernismi võtta rüsenlikult, ajaloo-teooria "trendimääratlusena", siis geneetilisest vaatest ajaloole koos sellele omase võitleva metodologismiga on see trend juba "üle käinud". Rüsen diagnoosis kümne aasta eest Iggersi pühendusteosele kirjutatud artiklis "Postmodernne ajaloo-teooria" (1991): "Nii on uurimise metodoloogia asemel historiograafia poeetika, esteetika ja retoorika."⁹ Me võime seega eristada nüüd ka mitut tüüpi ajalookultuure või vähemalt modernset ja postmodernset ajalookultuuri. Just viimane on meile teatud moel uuesti meelde tuletanud Theodor Mommseni (1817–1903) sõnad tema kuulsast rektoraadikõnest (1874): "Ajaloikirjutaja kuulub võib-olla rohkem kunstnike kui õpetlaste hulka."¹⁰ Et humanitaar-*resp.* kultuuriteadustel, "eriti aga ajaloo-teadusel", on peale poliitilise funktsiooni samuti põhjust mõtestada lahti oma kunstiline funktsioon, "oma ilmsed ja varjatud esteetilised võimalused", ning avada ajaloo-probleeme lahendava teadusliku mõtlemise "esteetiline loomus",¹¹ oli ka positivismikriitiliste marksistide seisukoht.

Ka Rüsen ise on rikastanud ajaloo esteetikat, "sümboolse kommunikatsiooni" tasandi eristamisega "esteetilisest intentsioonist",¹² kuid ehk tuleks ajalookultuuri esteetilist mõõdet võtta tänapäeval ulatuslikumalt. Uued meediumid sulandavad tegelikkuse ja fantaasia teisiti inim-aega hõlmavaks, seda ajalooliselt visualiseerivaks mooduseks kui varem, esituv minevikupilt on humano- ja tehnoloogiline sulam. Ent nii on ka ajaloo muutumisel "millekski uueks" olemas tendents luua ajaloo esteetilise *resp.* poeetilise kultuuri valdkond kui teatav "meenutuse moodus". Kuigi 1990. aastail on väga palju räägitud teadusest esteetilise ja poliitikast kosmeetilise konstruktina, pole kindel, kas postmodernses ajalookultuuris toimub *aesthetic turn* nii jäägitult.

Arvan, et ajalookultuuri kontseptide tuginedes on mõttekas heita pilk veel ühe kategooria – ajaloo huvi – karjäärile akadeemilises diskursuses vähemalt alates 1950. aastate lõpust. Mõtlen siinkohal baltisaksa ajaloolase Reinhard Wittrami (1902–1973) samanimelist loengusarja *Ajaloo huvi* (1958),¹³ mis oma temaatiliselt haardelt otsekui ennetab "ajalookultuurile suunatud uurimispingutusi" Jörn Rüseni formuleeringus. Ka on Rüsen nimetanud Wittrami (koos Alfred Heussi ja Theodor Schiederiga) üheks juhtivaks isiksuseks, kes tema õpiajal andis Lääne-Saksamaa teaduskultuuris tugevaid impulsse süstemaatiliseks ajaloo teoreetiliseks tööks.¹⁴ Meetodilt on need kaks eri põlvkonda ja päritolumaailma kuuluvat ajaloolast mõistagi erisugused, Rüsen töötab struktuur-analüütiliselt, Wittram kriitilis-historistlikult, kuid ta jagab (Werner Conze) struktuurajaloo lähtekohti ning

⁷ J. Lotman, Kultuuride vastastikuse mõju teooriast. Semiootiline aspekt (1983). – Id., Semiootiline aspekt [koost. ja tlk K. Pruul]. Tallinn, 1999, lk 53–73.

⁸ K.-G. Faber, Ausprägungen des Historismus (1979). – K. O. Frhr. von Aretin/G. A. Ritter (Hg.), Historismus und moderne Geschichtswissenschaft. Europa zwischen Revolution und Restauration 1797–1815 (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Beiheft 21). Stuttgart, 1987, lk 16.

⁹ J. Rüsen, Historische Orientierung (nagu märk. 1), lk 199.

¹⁰ Th. Mommsen, Rede bei Antritt des Rektorates (1874) [Über das Geschichtsstudium]. – Ders.,

Reden und Aufsätze (2., unveränd. Abdr.). Berlin, 1905, lk 11.

¹¹ A. Gulõga, Ajaloo esteetika [tlk M. Kivimäe]. Tallinn, 1980, lk 8; Id., Kunst teadusesajandil [tlk M. Jõgi]. Tallinn, 1982, lk 120.

¹² J. Rüsen, Die Rhetorik des Historischen (1989). – Ders., Historische Orientierung (nagu märk. 1), lk 35–47, siin lk 41.

¹³ R. Wittram, Das Interesse an der Geschichte. Zwölf Vorlesungen über Fragen des zeitgenössischen Geschichtsverständnisses (2., durchges. Aufl.). Göttingen 1963.

¹⁴ J. Rüsen, Konfigurationen des Historismus. Studien zur deutschen Wissenschaftskultur. Frankfurt a. M., 1993, lk 362; 393 jj.

läheneb üha enam ajaloo ja kultuuri hermeneutilisele mõistmisele, toetades elu lõpul (Karlfried Gründeri) ajaloolise "refleksiooniteaduse" ideed.¹⁵ Igasugustesse kõrvutamistesse tuleb suhtuda ettevaatlikult, et mitte omistada ühe ajaloolase individuaalsusele seda, mis kumab läbi ajaloori vastu teise ajaloolase individuaalsusest, tema intellektuaalsest identiteedist. Nii ei soovi ma teha Wittramist mingil juhul Rüseni eelkäijat, vaid näen nende vahel üksnes segmente, lõigendeid, seda, mida tuleb mõttega ajasüvikust üles vinnata, olgugi tekstid füüsiliselt kõrvuti uurijalaua, mitte pelgalt vaimusilma ees. Probleem, milles peituvad ajalookultuuri filosoofilised algmed, on ajalooliste kategooriatega haaratavate seoste kompleksse probleem, mida Wittram nimetab "orienteerumiskatseks" oma viimases, XII loengus "Osa ja tervik",¹⁶ ja millega Rüsen tegeleb artiklis "Terviku osa" (1990),¹⁷ eristades kolme ajalooliste kategooriate gruppi ja neist omakorda "orienteerumisfunktsiooni" täitvaid kategooriaid, mis moodustavad ajalookultuuri teooria algaluse. Ent siinsamas muutub tajutavaks ajalookultuuri kõige suurem pretensioon, mida Rüsen mainib oma artiklis seoses Broszati ja Friedländeri debatiga: leida või luua mõtet, mida teadus "ei suuda oma vahenditega piisavalt kujundada". Niisiis, algul nimetatud ajalookultuuri mõisteline sünteesimine tervikvaldkonnaks taotleb seda, et olla *ajaloolise mõtteloome* paik, kusjuures teatud määral väljaspool metoodilist ajalooteadust.

Reinhard Wittram, kellele usund ja rahvus on siduvad suurused, teeb siin kogu oma 1945. aasta järgse ajaloolise skepsise *juures* ja võib-olla ka selle skepsise *tõttu* mõttelise hüppe uude ajaloometafüüsikasse, üleajaloolisuse sfääri, mis minu arvates probleemi lahenduskatsena on ebaõnnestunud. Ka väitega, et "igal rahval, niikaua kui tema solidaarsus ei ole täielikult hävitatud, on huvi oma ühise mineviku vastu", tuleb kaasa küsitavus: "Aga kas saame pöörata tagasi omaenda siiruse juurde, mis meil veel poole inimpõlve eest oli?"¹⁸ Jörn Rüseni programm on rohkem suunatud 1989. aasta järel toimunud sotsiaalsetele muutustele, oma teises artiklis "Mis on ajalookultuur?" peab ta mõtte küsimust "tegelikult ajalookultuuri kõige tähtsamaks küsimuseks".¹⁹ Rüsen käsitab selle "mõtte" (*Sinn*) all "ajalooteadvuse meenu-

tustööle mõõduandvat historilist mõtet kui elupraktika orienteerumissuurst", nimelt sellises ühiskondlikus olukorras, kus religioon pole enam inimestele "üldiselt aktsepteeritud mõtte allikas". Nii annab ta mõttele sotsiaalselt integratiivse sisu, mida tuleb alles saavutada, ja sõnastab sellega omal kombel ajalookultuuri pealisülesande. Vastavalt juba eespool tehtud viidetele näen ma aga seda tänuväärset initsiatiivi olukorras, mida tähistame praegu "kultuurilise pluralismi" mõistega. Teisisõnu, ajalookultuur satub ajaloolise relativismi võimusesse niipea, kui ta asub kujundama siduvat mõtet, sest kuidas seda teha äärmusliku pluralismi tingimustes, milles igasugune konsensus on raske tulema? Nüüdisaja sotsiaalfilosoofias sageli "postmodernseks perspektiiviks" nimetatud vaade ühiskonnale lähtub just "radikaalsest pluralismist ja ulatuslikust relativismist".²⁰ Aga nõnda väljapaistev kirjanik nagu Hugo von Hofmannsthal (1874–1929), kelle 1890. aastate esseid tänases historismidiskursuses ajaloolased jälle tsiteerivad, sõnastas selle raskuse kui elulise ängistuse, hinnangute tõestamatuse, kogu maailmapildi pudeduse probleemi täpselt sada aastat tagasi (1901) kirjutatud väiketeoses *Üks kiri* selliselt: "Mul ei õnnestunud neid [inimesi ja nende tegusid] enam tajuda harjunud lihtsustava pilguga. Kõik mu ees lagunes osadeks, osad taas osadeks, ja miski ei lasknud end enam hõlmata ühte mõistesse." Põhiline on see, et tal "on täiesti kaotsi läinud võime millegi üle seostatult mõelda ja kõnelda", kõige suhtelisus on talle olemise "keeris", "mille kaudu viib tee

¹⁵ R. Wittram, Die Erheblichkeit der Forschung. Zum Problem der gesellschaftlichen Relevanz der Historie. – Saeculum XXIII, H. 3 (1972), lk 221–235, eriti lk 233.

¹⁶ R. Wittram, Der Teil und das Ganze. – Ders., Das Interesse an der Geschichte (nagu märk. 13), lk 150–162.

¹⁷ J. Rüsen, Der Teil des Ganzen. Über historische Kategorien (1990). – Ders., Historische Orientierung (nagu märk. 1), lk 150–167, eriti lk 165 jj.

¹⁸ R. Wittram, Das Interesse an der Geschichte (nagu märk. 13), lk 154 jj.

¹⁹ J. Rüsen, Historische Orientierung (nagu märk. 1), lk 230.

²⁰ H. van der Loo/W. van Reijen, Modernisierung. Projekt und Paradox. München, 1992, lk 193.

tühjusse".²¹ Et need sõnad pole ka ainult ja üksnes kirjaniku sisemise loomingukriisi dokument, nagu on arvanud mõned kirjandusteadlased, vaid kujutavad endast "historismi järel-duste kirjeldust moodsale ajaloolasele",²² millega Hofmannsthal on korranud Nietzsche modernsusanalüüsi, näitab seik, et kirjeldus on esitatud fiktiivse kirjana modernse teadus-mõtlemise ühele rajajale Francis Baconile.

Vastused historismi küsimusele, täpsemalt pluralismile, mis on historistliku relativismi "tänapäevane variant",²³ nagu ütleb õigesti Jörn Rüsen, on mitmesugused. Teid uute vastuste moodusteni kõlbab tähistama tema raamatu pealkiri "Ajalooline orienteerumine". Ajalookultuuri kategooria, mida tuleb ajaloolasel "jõustada uurides", et pääseda "veidrast kitsarinnalisusest", ei juhi aga meie tähelepanu lihtsalt kultuurile, vaid meie kaasaegsele multikultuurile. Ning pole ju ka välistatud, et ajalookultuuri jaotamine dimensioonideks on järgimisväärne initsiatiiv, avardamaks ajalookultuuri enda mänguruumi. Kuid see on juba mõne teise või siis järgmise kirjutise teema, aga tuleb tunnistada: ka teemana oleks seda väga keeruline ette võtta ilma fundamentaalse platvormita, mille rajamine on kahtlemata Jörn Rüseni suur teene ja sellena ühtlasi üks XXI sajandi algusaastate ajaloomõttele antud orientiir. Lyotard'i üleskutses "sõda terviklikkusele"²⁴ kõlab veel praegu nagu ajaloolise võitluse tees Habermasi pilkeks, kelle poole hoiab sellest võitlusteesist loobunud uue ajaloolise kultuuri tervikvaate taotlusega "ajaloo kui valgustuse"²⁵ dilemmasid kaaluv Rüsen. Kontsept, mida ta juba laiema leviku saanud ajalookultuuri märksõna all arendab, näitab ajaloolasele ka seda, et mõlemad ajatendentsid, *nii* ühtsus ja terviklikkus *kui* ka paljus ja mitmekesisus, mitte üks *või* teine, on ajaloolise mõtlemise väljakutsed.

Mart Kivimäe

²¹ H. von Hofmannsthal, Üks kiri (1902). – Id., Teed ja kohtumised [tlk A. Kaalep]. ("Loomingu" Raamatukogu 6/7.) Tallinn, 1974, lk 28–29.

²² O. G. Oexle, Meineckes Historismus. Über Kontext und Folgen einer Definition. – O. G. Oexle/J. Rüsen (Hg.), Historismus in den Kulturwissenschaften (Beiträge zur Geschichtskultur 12). Köln/Weimar/Wien 1996, lk 139–199, siin lk 160.

²³ J. Rüsen, Konfigurationen des Historismus (nagu märk. 14), lk 355.

²⁴ J.-F. Lyotard, Vastus küsimusele: Mis on post-modernsus? (1982) [tlk I. Raag]. – Akadeemia 2000, nr 7, lk 1430.

²⁵ J. Rüsen, Zeit und Sinn. Strategien historischen Denkens. Frankfurt a. M., 1990, lk 21–49 ja 252–257.